

مقاله علمی

مردم‌شناسی فرهنگ کبوتربازی در گیلان

جواد نظری مقدم^۱

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۱، تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۱۲/۱۸)

چکیده

تعامل انسان با حیوان یکی از موضوعات جالب توجه در حوزه مردم‌شناسی است. در طول تاریخ، انسان‌ها تلاش کردند ضمن تعامل با برخی حیوانات، جلوه و رنگ خاصی به حیات اجتماعی خود ببخشند. در این میان، کبوتر در فرهنگ و تمدن جوامع بشری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. کبوتربازی یکی از جلوه‌های ارتباطات انسان با حیوانات در طول حیات بشری است که شاید دیرینه‌ای به اندازه عمر انسان داشته باشد. در این مطالعه با استفاده از روش مطالعه میدانی و گفتگو و مصاحبه با کبوتربازان گیلانی، برای ارائه تصویری نسبتاً شفاف از فرهنگ کبوتربازی در گیلان تلاش شده است. این پژوهش با رویکردی مردم‌شناسانه، ضمن بررسی پیشینه کبوتربازی در فرهنگ ایران به توصیف و تحلیل باورها، سنت‌ها، نگرش و مناسبات کبوتربازان گیلانی پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: مردم‌شناسی، کبوتر، کبوتربازی، عشقباز، گیلان

---

^۱ استادیار دانشگاه گیلان، گیلان، ایران، j.nazaris@gmail.com

مقدمه

زندگی انسان‌ها از دیرباز در پیوند با محیط پیرامون و از جمله حیوانات و جانوران اهلی بوده است. حیوانات اهلی کارکردهای خاصی در زندگی و حیات بشری داشته و همواره بخش فراوانی از وقت، انرژی، و سرمایه زندگی بشری را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند. کبوتر از جمله عناصر زیستی در فرهنگ و تمدن جوامع بشری و نیز فرهنگ ایرانی و اسلامی است که از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و از گذشته‌ای نامعلوم با زندگی انسان‌ها پیوند داشته است. بررسی و مطالعه در زمینه نقش کبوتر در زندگی بشری حاکی از آن است که کارکردهای متنوع و متکثری برای این عنصر حیوانی در حیات انسان‌ها متصور است.

جین هنسل (۱۹۹۸) در آثار خود، تنوع نگرش‌های گوناگون درباره کبوتران در دوره‌های مختلف از عهد عتیق تا زمان حال را بررسی کرده است. بر اساس این پژوهش، کبوتر در طول تاریخ به عنوان شیء قابل پرستش از نخستین ادیان تا مسیحیت، یادآور روح‌القدس، افسانه‌ای بی‌پایان، پیغام‌ری در جنگ و صلح، مشارکت‌کننده در انواع ورزش‌ها و مسابقات بوده است (میرزایی، ۱۳۸۶: ۱۱۳).

امروزه با وجود تغییرات در سبک زندگی و تغییر در زندگی شهری و معماری خانه‌ها، کبوتر همچنان جایگاه جالب توجهی در میان بخشی از طبقات اجتماعی دارد و جوانان بسیاری به آن علاقه‌مند هستند. با وجود اهمیت نقش و جایگاه کبوتر در ابعاد مختلف زندگی بشری، پژوهش‌های علمی زیادی در این حوزه انجام نشده است و با جستجویی ساده در خواهیم یافت که فقط آثار معدودی به بررسی و مطالعه در این زمینه پرداخته‌اند. به عبارت دیگر شاهد غفلت پژوهشگران تاریخی و اجتماعی از این بخش از حیات برخی اجتماعات انسانی هستیم. موضوعی که از ابعاد مختلف روانشناختی، جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی می‌توان به آن نگریست.

در این پژوهش تلاش خواهد شد تا ضمن مطالعه میدانی و مشاهده‌ای از جمعیت «کبوتربازان» و به عبارت دیگر «عشقبازان» گیلانی، تصویر روشنی از تجربه زیسته کبوتربازان و روابط و مناسبات میان آنان و باورها و سنت‌ها و آیین‌های مرتبط با این حوزه و ویژگی مسابقات مربوط به کبوتر ارائه شود. در مجموع این پژوهش قصد دارد به چند سؤال پاسخ دهد: (۱) فرهنگ کبوتربازی در گیلان چه ویژگی‌هایی دارد؟ (۲) چه باورها و سنت‌ها و آیین‌های

مرتبط با کبوتر در فرهنگ گیلان وجود دارد؟^۳ چه ارتباطی میان مذهب و حوزه کبوتربازی وجود دارد؟

روش پژوهش

این مطالعه یک مطالعه توصیفی و مردم‌شناختی است که در آن برای رسیدن به هدف پژوهش از روش مشاهده مشارکتی و مصاحبه و بررسی اسناد مکتوب موجود در این زمینه استفاده شده است. برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش، با وجود محدودیت‌های کرونایی برای ساعت‌ها در میان جمعیت کبوتربازان گیلانی حضور یافتیم و با آنان همراه شدم. نگارنده ضمن حضور در میان کبوتربازان و پاتوق آنان در رشت و محل برگزاری مسابقات کبوتر و نیز پشت‌بام‌ها یا لانه‌ها و مکان‌های نگهداری کبوتر به ویژه زمان‌هایی که جمعی از کبوتربازان طبق سنتی همیشگی در پشت بام یا مکان نگهداری کبوتر در کنار هم قرار می‌گیرند و به کبوترها نگاه می‌کنند و مشغول گفتگو می‌شوند، صحبت‌ها، رفتار و فعالیت‌های کبوتربازان ثبت و ضبط گردید و با آنان وارد گفتگو می‌شدم. محتوای مصاحبه و گفتگو با کبوتربازان حرفه‌ای و صاحب‌نام گیلان به ویژه رشت در این پژوهش، در کنار بخش فراوانی از اسناد و مکتوبات مرتبط با این حوزه به ویژه اسناد مرتبط با مسابقه کبوتر اطلاعات خوب و تقریباً جامعی درباره کبوتربازی در گیلان ارائه می‌دهد. در این پژوهش تلاش شده است ابتدا پس از توصیفی مختصر درباره نقش کبوتر در فرهنگ و تاریخ ایران، مهمترین ویژگی‌های فرهنگ کبوتربازی در گیلان بیان شود.

پیشینه کبوتربازی

کبوتر با زندگی انسانی پیوند یافته است. با نگاهی به لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌ها می‌توان دریافت که این حیوان با نام‌هایی مانند کبوتر، حمام، حمامه، کبوتر، کوتر، کبتر، کموتر، عغد، رقاء، صلصله خوانده می‌شود (دهخدا، ج ۱۱، ۱۳۷۳: ۱۵۹۹۴). در فرهنگ معین بیان شده است که هفتاد و دو گونه کبوتر در جهان وجود دارد که کبوتر صحرايي، چاهي، پرکاغذی، چتری، قاصد، طوقی، کاکلی، مرغی، حضرتی، غبغبی و پاپر برخی از انواع آن هستند (فرهنگ معین، ج ۳، ۱۳۷۱: ۲۸۹۰).

رابطه انسان با کبوتر به منظور تأمین نیازهای حیات انسانی در جوامع مختلف سابقه‌ای بسیار طولانی دارد. کبوتر گاه به عنوان ابزار سرگرمی و تفریح بوده و گاه کارکردی اقتصادی داشته و گاه وسیله‌ای برای انتقال پیام از جایی به جایی دیگر بوده است. اما آنچه در شرایط امروز بیشتر مشاهده می‌شود، استفاده از کبوتر به عنوان ابزار بازی و سرگرمی است. استفاده از کبوتر به عنوان وسیله‌ای برای بازی و سرگرمی در ایران و دیگر کشورها سابقه‌ای طولانی دارد.

در فرهنگ فارسی معین در ذیل کلمه «کبوتربازی» بیان شده است که کبوتربازی شامل شناسایی انواع کبوتران و عادات و شیوه پرواز و تربیت و تغذیه آن‌ها و فریفتن کبوترهای دیگران و کشیدن آنها به خانه خود است. «کبوترباز» کسی است که با کبوتران بازی می‌کند یا به نگهداری و پرورش کبوترها علاقه دارد (همان، ۱۳۷۱: ۲۸۹۲). برخی معتقدند کبوتربازی از بازی‌ها و سرگرمی‌های کهن ایرانی است (دیگار، ۱۳۸۵: ۲۲۴). برخی همچون ویلم فلور معتقدند که این بازی دست کم از زمان هخامنشیان وجود داشته است (آخرتی، ۱۳۹۱: ۱۷).

کبوتر در فرهنگ و تمدن اسلامی و به طور خاص در تجربه زیسته ایرانیان نیز نقش و جایگاه مهمی داشته و با وجود ناشناخته بودن سرگذشت کبوتر که انواع و نژادهای مختلف آن در همه نواحی کره زمین پراکنده‌اند، اهمیت جایگاه کبوتر در فرهنگ و دیرینه جامعه ایران تا حدی است که نام برخی اماکن و روستاها در ایران با نام کبوتر یا کبوترخانه مترادف است. از جمله این شهرها و روستاها می‌توان «کبوترآهنگ»، «کبوترخوان» و «کبوتر رنگ» را بیان کرد. این مسئله گواهی بر ارزش و اهمیت کبوتر در زندگی اجتماعی ایرانیان و پیشینه تاریخی کبوترخانه در ایران است^۱.

بی شک به درستی نمی‌توان گفت نخستین مردمی که کبوتران را اهلی کردند و برای پرورش آن لانه ساختند، در چه منطقه‌ای ساکن بودند (انصاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۸). همچنین نمی‌توان به درستی خاستگاه دقیق کبوتربازی یا انس گرفتن انسان با کبوتر و استفاده از آن را به عنوان وسیله سرگرمی پیدا کرد. اما می‌توان دریافت که این نوع سرگرمی دست کم در بسیاری از فرهنگ‌ها و جوامع کمابیش تجربه شده و وجود داشته است.

۱ برای مطالعه بیشتر ر.ک لطف‌الله مفخم. فرهنگ آبادی‌های ایران شامل نام‌ها و موقعیت جغرافیایی شهرها و ده‌های کشور. تهران: امیرکبیر. ص ۴۸۵.

شاید بتوان ریشه کبوتربازی را دوران اهلی کردن حیوانات و بهره بردن از کبوترها به عنوان قاصد و نامه‌رسان بیان کرد. همچنین در تاریخ و فرهنگ ایران بهره‌گیری از کود کبوترها و استفاده از آن در زمین‌های کشاورزی و کشت برخی میوه‌ها، سابقه‌ای زیاد دارد و کبوترخانه‌های برجای مانده در شهرها و روستاهای مختلف ایران به ویژه در مناطق مرکزی ایران گواهی بر این واقعیت تاریخی است.

در ایران داشتن نام و اعتبار برای یک کبوترباز حرفه‌ای بسیار اهمیت دارد. اعتبار و شخصیت یک کبوترباز به چند چیز است. داشتن کبوترهای اصیل و بلندپرواز، تعداد زیاد کبوتر، برنده شدن پی در پی در مسابقات گرو، روحیه جوانمردی و لوطی‌گری. البته در این زمینه در میان کبوتربازان اختلاف نظر وجود دارد. گروهی از آنان مطرح شدن تعداد زیاد کبوتر را انحرافی از کبوتربازی اصیل می‌دانند و صرفاً بر نژاد کبوتر خود می‌بالند. اما برخی دیگر به تعداد زیاد کبوترهای خود می‌بالند. در گذشته داشتن کبوترهای اصیل و به اصطلاح نژاد خوب و قوی بیشتر اهمیت داشته است.

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد در گذشته به ویژه در دوره قاجار، طبقه اشراف و درباریان و شاهزادگان به کبوتربازی علاقه زیادی نشان می‌دادند. دوستعلی‌خان معیرالممالک از نوادگان ناصرالدین شاه قاجار در کتاب رجال عصر قاجاری نام برخی از رجال و شاهزادگانی را بیان کرده که در عصر قاجار با کبوتر محشور بوده و به کبوتربازی علاقه داشته‌اند. از کبوتربازان صاحب‌نام آن زمان می‌توان دوست محمدخان معیرالممالک پسر دوستعلی‌خان معیرالممالک، شاهزاده حاج نصرالله میرزا، میرزا آقا سلطان، حاج قربان، شاهزاده جهانگیر میرزا و شجاع‌السلطنه پسر محمد باقرخان امیر نظام را نام برد (دوستعلی‌خان معیرالممالک، ۱۳۹۰: ۲۹۷-۲۹۸). به گفته دوستعلی‌خان در زمان قاجار به کبوتربازان واقعی و باحرارت «عشقباز» می‌گفتند (همان، ۳۰۱). برخی از محققان غربی نیز رابطه میان کبوتر و کبوترباز را رابطه‌ای عاشقانه تعریف کرده‌اند. جان دی در کتاب «جلد کردن» خود که درباره کبوتر و کبوتربازی نوشته شده است، از تجربه زیسته کبوتربازان در غرب سخن می‌گوید و اینکه در ابتدا کبوتربازی با یک جفت کبوتر شروع می‌شود، ولی «خیلی زود روزی می‌رسد که باغچه خانه به کبوترخانه تبدیل شده و زنت هم جا گذاشته و رفته است». جان دی معتقد است که ما می‌توانیم از چگونگی ارتباط کبوتربازها با پرندگانشان درس بگیریم، چون این ارتباط با توجه عمیقی همراه است که می‌توانیم آن را عشق بنامیم (Day, 2019).

بروز برخی مسائل و مزاحمت‌های ناشی از کبوتربازی در ایران موجب گردید تا در دوره پهلوی دوم قوانین خاصی در مجلس شورای ملی برای ممنوعیت کبوتربازی و کبوترپرانی وضع شود. بر اساس آیین‌نامه اصلاحی امور خلافی قانون مجازات عمومی، مصوبه هشتم آذرماه ۱۳۲۴ مجلس شورای ملی، کسانی که به کبوترپرانی یا بادبادک‌بازی و الک و دولک در معابر و خیابان‌ها بپردازند، به دو روز حبس تأدیبی و نیز پرداخت ده ریال تا پنجاه ریال غرامت محکوم می‌شوند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۴).

در سوم اسفندماه ۱۳۵۰ سپهبد کاتوزیان معاون وزارت جنگ با توجه به خطرهایی که ممکن بود پرواز دادن کبوترها برای صعود هواپیما و هلوکوپترهای ارتش ایجاد کند، با تقدیم یک لایحه به مجلس شورای ملی خواستار ممنوعیت کبوترپرانی تا شعاع ۴۰ کیلومتری فرودگاه‌ها و وضع مجازات حبس برای کبوتربازان شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، سوم اسفند ۱۳۵۰). به دنبال آن در تاریخ ۱۵ خردادماه ۱۳۵۱ قانون تشدید مجازات کبوترپرانی در مجلس شورای ملی تصویب گردید.

بدین ترتیب می‌توان گفت تصویب این قانون در ایران، شاید تا اندازه‌ای بر فعالیت کبوترداران به ویژه کبوترداران تهرانی تأثیر گذاشت و بخش بسیاری از کبوتربازان چاره‌ای جز فروش کبوترهای خود به کبوتربازان شهرستانی را نداشتند. اما با وجود محدودیت‌ها و قوانین مصوب، این سنت به حیات خود ادامه داد و کبوتربازی به عنوان یک میراث قدیمی و گاه خانوادگی به نسل‌های بعدی منتقل گردید. زیرا از قدیم سنت کبوتربازی یا کبوترداری به عنوان یک میراث خانوادگی از پدران به فرزندان منتقل می‌شد. آنها دوست داشتند این سنت به صورت خانوادگی به فرزندان منتقل شود و تداوم پیدا کند.

در گیلان نیز مانند بسیاری از شهرها و مناطق ایران سنت کبوتربازی و کبوترپرانی در میان گروه‌های مختلف اجتماعی طرفداران خود را دارد. در بسیاری از مناطق گیلان کبوتربازی رایج است، اما در برخی شهرها و مکان‌ها کبوتربازی رونق بیشتری دارد. اگرچه در هر منطقه‌ای از گیلان می‌توان کسانی را یافت که با کبوتر انس دارند، اما شاید بتوان گفت که بیشتر کبوتربازان و گروبندهای گیلانی در رشت، فومن و تا اندازه‌ای صومعه‌سرا ساکن هستند. کبوتربازان شهرهای مختلف گیلان معمولاً همدیگر را می‌شناسند. چون کبوتربازان حرفه‌ای و صاحب‌نام در مسابقات کبوتر حضور دارند و با همدیگر رقابت می‌کنند.

رشت، نقطه کانونی کبوتربازی در گیلان به شمار می‌رود. محله‌های ساغری‌سازان، چمارسرا، دباغیان، لب آب، پیرسرا و باقرآباد از گذشته از جمله کانون‌های مهم کبوتربازی در رشت به شمار می‌رفتند. مرحوم حسن رزم معروف به حسن مگس از محله سام رشت و مرحوم جلال دانش از محله امین‌الضرب (لب آب) قدیمی‌ترین و پرآوازه‌ترین کبوتربازان رشتی بودند. جلال دانش نقش مهمی در بنیانگذاری شیوه‌های نوین کبوترداری و برگزاری مسابقات کبوتر در رشت و وضع قوانین داوری در مسابقات داشته است.

آقایان مرحوم عبدالله‌خان میرقشینی، کربلایی حسنی، مرحوم کمساری، مرحوم غیاثوند، مرحوم اعتصامی، مرحوم سید بهمن ابطحی‌نژاد معروف به بهمن سید موسی و سید موسی ابطحی‌نژاد، قاسم وحید، علی رهپیمان، رضا برازنده، نوری (نورالدین) خوش‌نظر، سید حسن اسدالله‌زاده، حسن باقری، خاندان فنون به ویژه احمد و حسن فنون، سید احمد تقوی، خدایاری، ناصر زرباز، شهزاد، ماهرو، کریم نیک‌صفت، امید صفتی، شهرام ملکیان، اکبر غدیری، حاج کریم اصغری و علی پیام و محمد زاهدی، رضا مبرهن، محسن عسگری، کیوان کیانفر، علی حق‌دوست و برخی دیگر از جمله کبوتربازانی هستند که برای فعالان این حوزه در گیلان نام‌آشنا هستند. آقای عباس علیزاده یکی از عشقبازان و شاعران خوش‌ذوق گیلانی در منظومه گیلکی و اشعاری عامیانه و فولکوریک نام برخی از کبوتربازان چند دهه گذشته گیلان را بیان کرده است (علیزاده، ۱۳۸۵). در حال حاضر آمار دقیقی از تعداد کبوتربازان گیلانی در دسترس نیست. اما با توجه به بررسی‌های میدانی و اسناد مسابقات کبوتر و پرس و جو از پیشکسوتان استانی به نظر می‌رسد جمعیت کبوتربازان گیلانی حدوداً ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ نفر باشد.

مسابقات کبوتر یا «گرو»

برگزاری مسابقات کبوتر یکی از جالب‌ترین و هیجان‌انگیزترین برنامه‌ها و فعالیت‌های کبوتربازان گیلانی است. نام مسابقات کبوتربازی «گرو» یا «گروبندی» است. زمان برگزاری گرو، معمولاً تیرماه هر سال است. این مسابقات به دو صورت برگزار می‌شود. گاه مسابقات به صورت مسافتی است. در این نوع از مسابقات شرکت‌کنندگان، در فاصله‌ای مشخص، کبوترهایشان را رها می‌کنند و کبوتر هر یک از رقبا که زودتر به خانه برگردد، برنده میدان است. این نوع از مسابقات بیشتر در بخش‌های مرکزی و جنوبی ایران برگزار می‌شود. در این مسابقات کبوترها گاه در مسافتی ۱۰۰۰ کیلومتری چندروزه پرواز می‌کنند و به مقصد تعیین شده می‌رسند.

شیوه دیگر گرو یا مسابقه کبوتر به این گونه است که هر کبوترباز روی پشت‌بام خود یا حوالی لانه کبوترهای خود تعداد مشخصی کبوتر را به پرواز در می‌آورد. بر اساس آیین‌نامه مسابقات میزان ساعات پرواز کبوترها، برنده مسابقه را مشخص می‌کند. کبوترها باید در نقطه مبدأ پرواز، فرود بیابند. در رابطه با تعداد کبوترها به یک عدد مشخص می‌رسند، مثلاً تعیین می‌کنند هر یک باید ۱۰ عدد کبوتر را به پرواز دریاورند. البته غیر از این تعداد کبوتر چند کبوتر دیگر هم به عنوان ذخیره در نظر می‌گیرند. میزان عدد ساعات شروع پرواز و فرود کبوترها با هم جمع می‌شود و عدد میانگین که حاصل تقسیم مجموع ساعات پرواز کبوترها بر تعداد آن‌هاست، به عنوان امتیاز صاحب کبوترها تعیین می‌شود.

در هر دو نوع مسابقه، مؤلفه زمان تعیین‌کننده است. با این تفاوت که در مسابقه کبوترهای مسافتی، رسیدن زودتر کبوتر به نقطه تعیین شده، برنده مسابقه را مشخص می‌کند، ولی در مسابقه کبوترهای عمودپرواز، مدت زمان بیشتر پرواز کبوتر شاخصی برای تعیین پیروز میدان مسابقه است.

در رابطه با سابقه گرو یا مسابقات کبوتر اطلاعات دقیقی در دست نیست. جاحظ که متوفای ۲۵۵ قمری است، از اهمیت مسابقات کبوتربازی و جذابیت آن برای مردم سخن گفته و روایت کرده است که جمعیت زیادی از مردم برای تماشای این مسابقه‌ها بر پشت‌بام‌ها جمع می‌شدند (جاحظ، ج ۳، ۱۳۸۸: ۲۵۶ به نقل از آخرتی، ۱۳۹۱). ادام متز در کتاب تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری نوشته است: «با وجود مخالفت فقها، مردم به مسابقه کبوتر علاقه شدید داشتند و کبوتربازی که در قرن چهارم رواج داشت، در قرن پنجم شیوع یافت» (۱۳۹۳: ۴۴۶-۴۴۷). مطالعه برخی از منابع دوره قاجار نشان می‌دهد مسابقه کبوتربازی با عنوان «گروبندی» در میان کبوتربازان رایج بوده است. برای این مسابقات جوایز نقدی یا جنسی در نظر گرفته می‌شد (دوستعلی‌خان معیرالممالک، ۱۳۹۰: ۳۰۴).

در تیرماه یا کمی قبل از تیرماه دو کبوترباز یا گاهی بیشتر از دو نفر در جایی - معمولاً در سئله یا همان پاتوق کبوتربازان - جمع می‌شوند و قرار روز گرو را می‌گذارند. سئله یا سله هم به جایی گفته می‌شود که کبوتر و لوازم مربوط به آن به فروش می‌رسد و هم مکانی است که کبوتربازان برای قرارداد و توافقات پیش از مسابقه آنجا جمع می‌شوند. مسابقات طی توافق قبلی میان شرکت‌کنندگان در یک روز آفتابی و به قول افراد محلی یک «روز هواخوشی» برگزار می‌شود. قبل از مسابقه، توافقنامه یا قراردادی بین شرکت‌کننده‌ها نوشته می‌شود که در آن تعداد

کبوترها و روز مسابقه و چگونگی برگزاری مسابقه مشخص می‌شود. این نوع از مسابقات در اکثر مناطق ایران از جمله گیلان متداول است و نگارنده از نزدیک شاهد برگزاری این مسابقات بوده است. مسابقه معمولاً از ساعت ۶ صبح و به قول کبوتربازها یا عشقبازان، «ساعت ۶ شرعی» آغاز می‌شود. البته در گیلان گاه بر اساس توافق رقبا و داوران، مسابقه با یک ساعت تأخیر در ساعت ۷ صبح آغاز می‌شود.

پیروزی در این مسابقه برای کبوتربازها بسیار اهمیت دارد. چون در واقع یک کبوترباز حاصل یک سال تلاش و تمرین خود را به نمایش می‌گذارد و در این روز دوست دارد نتیجه زحمات خود را ببیند. معمولاً چند روز قبل از گرو، چند نفر از طرف هر کبوترباز در خانه حریف مقابل حضور می‌یابند و شبانه‌روز بر مراحل تغذیه و نگهداری کبوترها نظارت می‌کنند تا دارو یا مواد انرژی‌زا به کبوترها داده نشود. به این افراد اصطلاحاً «پای آب و دون» می‌گویند. در گیلان قانون پای آب و دون اجرا نمی‌شود. در نتیجه ممکن است بر خلاف دیگر شهرها و مناطق کشور هر یک از رقبا در گیلان از مواد انرژی‌زا و به اصطلاح دوپینگ هم استفاده کنند. به گفته کبوتربازان گیلانی یکی از دلایل عدم اجرای قانون پای آب و دون در گیلان، هزینه‌بر بودن آن است. زیرا صاحب کبوتر در این ایام باید پذیرای ناظران باشد. از طرف دیگر، حضور چند روزه و نظارت بر فرایند تغذیه و نگهداری کبوتر مستلزم صرف زمان و انرژی مضاعفی از سوی کبوتربازان است. کبوتربازان حرفه‌ای معتقدند دوپینگ کبوتر یا دادن داروی خاص قبل از مسابقه، امر زشت و غیر قابل قبولی است و با روح کبوتربازی همخوانی ندارد. زیرا کبوتربازی یعنی عشق‌بازی و به قول کبوتربازان «عشق آینه که سالم باشه».

هر کبوتربازی مَهر مخصوص خود را دارد که به منزله شناسنامه و هویت کبوتر و کبوترباز است. همه کبوترهایی که قرار است به پرواز در بیابند، مَهر می‌شوند. دلیل استفاده از مهر در مسابقه این است که باید برای داوران احراز شود که کبوترهای حاضر، کبوترهای مخصوص فرد شرکت‌کننده در مسابقه هستند که همان صبح به پرواز درآمده‌اند و کبوتر غریبه نیستند. یا اگر کبوتری از روزهای قبل در آسمان مانده بوده و از روی اتفاق روز گرو به بام باز گردد، ساعت آن کبوتر به اشتباه به جای ساعت کبوترهای گرو محاسبه نشود. بنابراین مَهر هویت کبوتر مورد نظر را مشخص می‌کند.

معمولاً هر کبوترباز پنج دقیقه فرصت دارد تا کبوترهایش را هوا کند و این موضوع در قرارداد نوشته می‌شود. مسابقه از ۶ صبح تا غروب طول می‌کشد. البته در پاره‌ای مواقع تا تاریکی شب هم طول می‌کشد. در واقع زمان پایان مسابقه را کبوترها مشخص می‌کنند. زیرا مسابقه تا فرود آخرین کبوتر ادامه پیدا می‌کند.

ساعت ۶ شرعی مسابقه آغاز می‌شود. بعد از دو ساعت از شروع مسابقه یعنی از ساعت ۸ صبح «پرکش چین» یا «پَر قیچی» پای کبوتر گذاشته می‌شود. به این صورت که چند کبوتر در محوطه مسابقه گذاشته می‌شوند تا کبوترهایی که در اصطلاح کبوتربازان «کبوترهای صبحی» یا «کبوترهای خام» محسوب می‌شوند یا کتشان گرفته است یا ممکن است از مبدأ مسابقه دور شوند و از جای دیگر سر در بیاورند یا به هر دلیلی مدت زمان زیادی قادر به پرواز نیستند، با دیدن کبوترهای پَر قیچی وارد لانه خود شوند. در این نوبت کبوتربازان اجازه ندارند برای فرود آمدن کبوترهای مسابقه از علامت یا صدا یا اشاره استفاده کنند. تعداد کبوترهای پَر قیچی یا زیرپایی، ۱۰ عدد است. البته این عدد با توجه به تعداد کبوترهای گرو ممکن است تغییر کند. پرهای این کبوترها قیچی یا گاهی بسته می‌شود تا نتوانند پرواز کنند.

در ساعت «۱۲ ظهر شرعی» نیز کوزه آب و چند کبوتر پَر قیچی در محوطه مسابقه گذاشته می‌شود. همچنین فرد می‌تواند با ریختن مقداری دانه و صدا کردن و سوت زدن، کبوترهای مسابقه را به سمت لانه تعیین شده هدایت کند تا در کنار کبوترهای زیرپایی یا پَر قیچی فرود بیایند و به جای دیگری نروند. داوران زمانی ساعات پرواز کبوتر را ثبت می‌کنند که کبوتر بنشیند و مهر کبوتر دیده شود. اگر کبوتر مورد نظر در محل تعیین شده که پیش از شروع گرو تعیین شده ننشیند، میزان ساعاتی که پرواز کرده باطل می‌شود. به طور مثال اگر کبوتری ۱۳ ساعت ببرد، ولی در جای تعیین شده ننشیند و مهرش به رؤیت داوران نرسد، ۱۳ ساعت به حساب نمی‌آید. در گیلان معمولاً در قرارداد دو یا سه جا یا سه بام برای نشستن کبوتر تعیین شده است. اگر کبوتر در جای دیگری نشست، «هرز» محسوب می‌شود و میزان ساعات پرواز آن به حساب نمی‌آید. اگر یکی از کبوترهای زیرپایی یا پَر قیچی که در زمین رها شده است، از زمین ببرد، در این صورت اولین کبوتری که از آسمان بر محل تعیین شده نشست، هرز محسوب می‌شود و میزان ساعات پرواز آن به حساب نمی‌آید.

نکته حائز اهمیت در مسابقه این است که کبوتر، خود باید بر زمین بنشیند و فرد نباید کاری کند که کبوتر در حال فرود بترسد و دوباره به سمت آسمان بلند شود و پرواز کند. اگر کبوتر در

حال فرود، کامل ننشیند و پاهایش در زمین یا بام و اطراف مبدأ پرواز خوب جفت و جور نشود و باز به پرواز خود ادامه دهد و بدون دخالت کسی دوباره بلند شود و پرواز کند و اوج بگیرد اشکالی ندارد و داوران منتظر می‌مانند تا در زمان نشستن کامل کبوتر در مکان مورد نظر میزان ساعت پرواز کبوتر را ثبت کنند. به این حالت در اصطلاح گیلکی گفته می‌شود «کبوتر پا جونوکوده»/ یعنی پای کبوتر جفت و جور نشد. بدین ترتیب این حالت، زمان فرود کبوتر به حساب نمی‌آید. جمع میزان ساعات پرواز کبوترهای فرد برنده باید حداقل دو ساعت با نفر بعد فاصله داشته باشد. در غیر این صورت نتیجه برابر خواهد بود.

مسابقه به حدی جدی است که گاهی ممکن است صاحب کبوتر، با بعضی دوستان و همسایگان خود برنامه‌ریزی کند که در حین مسابقه در اطراف محل مسابقه یا روی پشت‌بام خود به دور از چشم داوران با تکان دادن چادر یا پارچه‌ای سیاه اجازه فرود آمدن به کبوتران را ندهند تا کبوتر بیشتر پرواز کند و بدین ترتیب صاحب کبوتر با احتساب زمان بیشتر پرواز کبوترها برنده مسابقه شود.

به همین خاطر گاه پیش آمده است که جامعه کبوتربازان گیلانی به تحریم افرادی می‌پردازند که در مسابقات تقلب می‌کنند و با او مسابقه نمی‌دهند و گرو نمی‌بندند. به این دسته از کبوتربازان در فرهنگ گیلان موفت بر گفته می‌شود، زیرا بدون رعایت اصول و قواعد مسابقه و آیین جوانمردی مسابقه را می‌برد (زاهدی، ۱۴۰۰).

همه می‌توانند به عنوان تماشاگر در این مسابقه حضور داشته باشند. در حین برگزاری مسابقه، کبوترباز میزبان از همه مهمانان پذیرایی می‌کند. پذیرایی از مهمانان که شامل صبحانه، ناهار، میوه و شیرینی می‌شود، بر عهده او است. در برخی از مسابقات گاه مهمانانی از شهرهای دیگر مانند تهران، قم و کاشان در مسابقه حضور دارند.

بخشی از مهمانان تا ظهر و پس از ناهار یا قبل از آن در حالی که هنوز نتیجه مسابقه مشخص نشده است، خانه میزبان را ترک می‌کنند. برخی دیگر از مهمانان هم در تمام مدت حضورشان در محوطه خانه کبوترباز مشغول گفتگو با یکدیگر هستند. آنها حین گفتگو نیم‌نگاهی هم به آسمان دارند و کبوترهای در حال پرواز را تماشا می‌کنند و از این تماشا لذت می‌برند. معمولاً گفتگوی حاضران درباره موضوع کبوتر و تحلیل پرواز آنها است.

ارزش جایزه تعیین شده در گرو معمولاً خیلی سنگین نیست و شاید فقط چند ماه غذای کبوترها را تأمین کند. البته بر اساس گفته‌های کبوتربازان در پاره‌ای موارد این رقم بسیار بالا تعیین می‌شود. از نگاه کبوتربازان برنده مسابقه باز بازنده است. زیرا هزینه تأمین غذا، پذیرایی صبحانه، نهار و عصرانه روز مسابقه بر عهده اوست. با وجود این دوست دارد هنر خود را نشان دهد. برای مسابقه سه داور برای هر بوم یا منزل کبوترپران تعیین می‌شود. یک داور از جانب رقبای مسابقه تعیین می‌شود. یک داور وسط نیز تعیین می‌گردد تا در صورت اختلاف نظر بین دو داور دیگر، داور وسط میانجی‌گری کند. در واقع وقتی گرو بین دو نفر برگزار می‌شود، هر یک از آن‌ها یک داور به انتخاب خود معرفی خواهد کرد. یک داور بی‌طرف و در اصطلاح داور وسط نیز برای مسابقه در نظر گرفته می‌شود. در نتیجه برای یک مسابقه دوفره، جمعاً شش داور حضور دارند. اگر در زمینه انتخاب داوران اختلاف نظر پیش بیاید و داوران تعیین شده از سوی رقبا مورد قبول طرفین قرار نگیرند، در این صورت معمولاً مسئله‌دار یا دیگر کبوتربازان سه داور مورد نظر را تعیین می‌کنند. اصل بی‌طرفی در داوری بسیار اهمیت دارد. چون حساسیت در مسابقات بسیار بالاست. گاهی به اقتضاء شرایط مسابقه تعداد داوران بیشتر خواهد شد. اما به هر حال تعداد داوران باید یک عدد فرد باشد که در مجموع نظر اکثریت داوران، ملاک امتیازدهی و تعیین برنده مسابقه باشد.

داوران ضمن قضاوت رفتار کبوتران را تحلیل می‌کنند. یکی از حساس‌ترین کارهای داوری در این مسابقات تشخیص کبوترهایی است که در اصطلاح کبوتربازی به آنها «کبوترهای هرز» می‌گویند. یعنی کبوترهایی که در حین زمان مسابقه در جای دیگری دور از دید داوران و تماشاگران نشسته‌اند و مدت زمان زیادی پرواز نکرده و بعد در نقطه تعیین شده مسابقه فرود آمده‌اند. داوران باید به رأی مشخصی در این زمینه برسند و تشخیص دهند که آیا واقعاً این کبوتر مثلاً ۸ ساعت پرواز کرده است یا خیر؟ برای تشخیص این مسئله شیوه‌ها و فنون متعددی وجود دارد که داوران و کبوتربازان حرفه‌ای از آن آگاه هستند. بعضی از داوران می‌گویند حدود ۳۰ راه تشخیص در این زمینه وجود دارد.

جایزه مسابقات کبوتر در گیلان بر خلاف گذشته معمولاً نقدی است. در گذشته گاهی دانه و غذای کبوتر به عنوان جایزه تعیین می‌شد. برخی مواقع برای مسابقات کاپ در نظر می‌گیرند یا جایزه، شاخه گل یا یک عدد سکه است. علی رهپیمان (۱۳۹۹) از پیشکسوتان این حوزه می‌گوید در یکی از مسابقه‌هایش با ۵ نفر رقابت کرده است. در این مسابقه قرار شد برنده مسابقه، برای

نوعروس و دامادی که بضاعت نداشتند، یخچال خریداری کند. او می‌گوید نادر رسولی، حاج عریب، حجت شاهین، احمد مباحی، حاج ملا و جلال رحیمی از جمله کبوتربازانی بودند که در این کار مشارکت داشتند. او همچنین می‌گوید در مسابقه‌ای دیگر با ۷ نفر شرط بسته شد. قرار شد نفری ۳۰ هزار تومان بدهند تا در نهایت برنده مسابقه یک تلویزیون ۱۴ اینچ برای فرد بی‌بضاعتی خریداری کند. عباس علیزاده (۱۳۹۹) از شاعران و کبوترداران با سابقه رشت نیز می‌گوید که شاهد بوده است در سال ۱۳۶۶ آقای علی صفاری معروف به علی پیام در یکی از مسابقات بر سر یک گلدان گل، گرو بسته است و روز مسابقه گلدان گل را برای حریف می‌آوردند.

رعایت اخلاق جوانمردی در عالم مسابقات کبوتر اهمیت دارد، اما بسیاری از کبوتربازان معتقدند این مسئله کم‌رنگ شده است و در حال حاضر خیلی‌ها قصد دارند به هر قیمتی برنده شوند. گاهی هم قضاوت‌های نادرست و سوگیرانه در مسابقات نتیجه مسابقه را تغییر می‌دهد. آقای زاهدی که یکی از داوران حرفه‌ای مسابقات کبوتر در گیلان به شمار می‌آید، معتقد است که گاه در داوری‌ها خطا صورت می‌گیرد و این طبیعی است. اما گاهی برخی داوران با قضاوت سوگیرانه نتیجه مسابقه را تغییر می‌دهند.

کبوتربازان گیلانی معمولاً برای تمهید مقدمات مسابقه در سئله^۱ گرد هم می‌آیند. از خردادماه مقدمات لازم برای مسابقات فراهم می‌شود. کبوتربازها در سئله حاضر می‌شوند. «محفل» سئله در شب دائر است. کبوتربازان در این مکان حریف می‌طلبند و شرط‌بندی می‌کنند، یعنی به اصطلاح گرو می‌بندند. به گفته کبوتربازان یکی از لذت‌های گرو بستن رجزخوانی یا گُری خواندن و شوخی و مطایبه کبوتربازان با یکدیگر است. در گیلان از اصطلاح **خوج کردن** در گُری خواندن حریف‌ها استفاده می‌شود. مثلاً حریف به حریف مقابل می‌گوید: «ترا خوجا کنم»/ تو را خوج می‌کنم که کنایه از شکست دادن فرد است. اشعاری هم در این زمینه سروده شده است که می‌تواند به عنوان موضوعی جالب توجه مورد بررسی و مطالعه پژوهشگران حوزه فرهنگ عامه قرار گیرد. نکته مهم دیگر این است که در عالم گرو بستن کسانی که کارکشته و شناخته شده هستند، با هر کسی مسابقه نمی‌دهند. (گفتگو با وحید، ماهر، یزدانی، ۱۳۹۹).

۱ در گیلان به مغازه‌ای که در آن کبوتر و لوازم مربوط به آن خرید و فروش می‌شود، سئله گفته می‌شود. همچنین به مکانی شبیه قهوه‌خانه که در واقع پاتوق کبوتربازان است، سئله می‌گویند.

جایزه مسابقه به صورت امانت نزد سئله‌دار می‌ماند تا بعد از مشخص شدن نتیجه، به برنده مسابقه اهدا شود. روال کار به این صورت است که ابتدا یک ماه قبل از مسابقه ۱۰ درصد مبلغ مسابقه به سئله‌دار امانت داده می‌شود که به این پیش‌پرداخت یا ده درصد اولیه مبلغ شرط‌بندی «قاچاق» می‌گویند. تا اول تیرماه، متسابقین باید کل پول را به سئله‌دار دهند. اگر قرارداد بسته شده باشد، اما فرد به هر دلیلی نتوانست در مسابقه شرکت کند، پول قاچاق به آن فرد برنمی‌گردد. البته گاهی کبوتربازان در عالم رفاقت و لوطی‌گری این پول را به صاحبش برمی‌گردانند.

همان‌طور که بیان شد، در قرارداد تعداد کبوترهای پروازی مشخص می‌شود؛ مثلاً ۳۰ تا ۳۵ یا ۶۰ تا ۶۶ یا ۱۰۰ تا ۱۱۰ کبوتر. در این حالت تعدادی از کبوترها به عنوان رزرو در نظر گرفته می‌شوند. چون ممکن است تعدادی از کبوترها در اثر ابر و باران و بدی آب و هوا یا به قول کبوتربازان حمله واشک (قرقی) و چَخ (عقاب) ناپدید شوند و نتوانند بر زمین بنشینند. کبوترهای رزروی همزمان با بقیه کبوترها پرواز می‌کنند. مثلاً اگر ۳۵ کبوتر در مسابقه شرکت داده می‌شوند با توجه به اینکه ۵ عدد از آنها، کبوتر رزرو هستند، فقط تعداد ساعات پرواز ۳۰ کبوتر حساب می‌شود. اگر از ۳۵ کبوتر پروازی، ۳۳ کبوتر بر زمین نشست، ۳ کبوتر اولی که نشستند، کنار می‌روند و به حساب نمی‌آیند. اما گاهی اتفاق می‌افتد که از ۳۵ کبوتر فقط ۲۸ کبوتر می‌نشینند. در این حالت چون تعداد کبوترها به ۳۰ نرسیده است، در اصطلاح کبوتربازان گفته می‌شود که «طرف ۲ تا از مایه کم دارد».

هر کبوتری اسم مخصوص خود را دارد و اسم کبوترها در یک لیست مشخص بیان شده است. در لیست نام کبوتران نر و ماده از هم جدا نوشته می‌شود. در مسابقات بیشتر از کبوترهای نر استفاده می‌شود، چون قدرت بیشتری برای پرواز دارند. در عین حال کبوتر ماده خوب، ارزش زیادی در بین کبوتربازان دارد. در هنگام فرود، ساعت هر کدام از کبوترهای نر و ماده به تفکیک در لیست نوشته می‌شود.

رسم این است که پیش از مسابقه در آغاز صبح اسپند دود می‌شود و کبوتربازان با سلام و صلوات کبوترها را به پرواز درمی‌آورند. در هنگام صبح کبوترها که بلند می‌شوند، می‌گویند «سلامتی کبوترپران که به سلامتی کبوترها برگرده صلوات بفرستید». در پایان مسابقه آخرین کبوتر که بر زمین می‌نشیند، همه برای سلامتی صاحب کبوتر صلوات می‌فرستند.

نام و نشان‌های کبوتر

یکی از نکات جالب در فرهنگ کبوترداری، مسئله نام و نشان کبوتر است. کبوتربازان برای همه کبوترهای خود اسمی انتخاب می‌کنند. حرفه‌ای‌ترها در اثر تجربه و تکرار نام همه کبوترها را در حافظه خود دارند و برای همه آن‌ها نشانه‌ای در نظر می‌گیرند و به صورت ذهنی همه ویژگی‌ها و نشانه‌ها را به خاطر می‌سپرنند. گرگی، پلنگی، جوزی، خال سیاه، دودی، سوسکی، شازده، خال سیا، دُم سیا برخی از پربسامدترین کلیدواژه‌ها در میان اسامی کبوترها هستند. اسامی کبوترها در بیشتر موارد در واقع مجموعه‌ای از ویژگی‌های آن‌ها است و معمولاً وجه توصیفی دارد. اسم‌ها معمولاً بر مبنای رنگ کبوتر یا شکل پرها و سایر ویژگی‌ها و عناصری است که در ادامه بیان شده است.

تحلیل محتوای اسامی کبوترهای کبوتربازان گیلانی نشان می‌دهد که نامگذاری کبوترها در گیلان از الگوی نسبتاً مشخصی پیروی می‌کند و بیشتر آن‌ها وجهی توصیفی دارند. از نظر شکلی و ظاهری برخی اسامی کوتاه و تک‌کلمه‌ای هستند و برخی حتی هفت یا هشت کلمه‌ای هستند. اشاره به نقش و نسبت‌های خانوادگی کبوترها با یکدیگر، جنسیت کبوتر، قوت و ضعف و چگونگی پرواز کبوتر، اشاره به نژاد یا شهر و منطقه جغرافیایی کبوتر مورد نظر، ویژگی‌های ظاهری مانند رنگ، قد، حجم، و صاحب کبوتر از جمله کلیدواژه‌هایی است که در اسامی کبوترها ذکر شده است. گاهی نیز کبوترباز بنا به سلیقه و ذوق خود اسم خاصی را برای کبوتر انتخاب می‌کند.

جدول (۱): انواع نام‌های کبوتر

تک اسمی	گرگی	جوزی	سوسکی
اشاره به جنسیت	خال زرد ماده	میشی نر بزرگ	خال سبز کاکل ماده
اسامی همراه با ذکر نسبت‌های خانوادگی	کله خالدار پا پَر خواهر	نوه دارکوب دو طرف سفید	سبز پدر
اشاره به نژاد و شهر	قرمز تهرانی	کله دُم سبز پاکستانی	سوسکی انزلی
ذکر نام اشخاص یا صاحب کبوتر	قرمزی محمود	گرگی اسی	خال سرخ حمید
اشاره به ویژگی‌های ظاهری	جوزی دو کت رنگ ماده صورتی	سوسکی شاپر سفید چپ دو حلقه	سفید سینه طلایی
اسامی خاص	سک روده (سگ روده)	لوک خوش شانس	زیدان

مهر کبوترباز

معمولاً کبوتربازهای حرفه‌ای مهر مخصوصی برای روز گرو دارند. گاهی ممکن است کبوترباز مهری همراه با شماره تلفن خودش روی کبوترهای خود بزند که اگر کبوتر گم شد، یابنده بتواند آن را به صاحبش پس دهد. مهری دیگر مربوط به روز گرو است. این مهر را کبوترباز در روز مسابقه به داوران می‌دهد تا بر روی کبوترهای حریف حک شود. این مهر معمولاً شماره تلفن ندارد. دلیل انجام این کار این است که در انتها داورها با توجه به مهرهای حک شده بتوانند کبوترهای حاضر در گرو را شناسایی کنند و حریف کبوتر دیگری را به جای آن‌ها جا نزنند. در مسابقات در آغاز صبح و قبل از شروع مسابقه باید بر روی تمام کبوترهایی که در مسابقه شرکت داده می‌شوند، مهر رقیب حک شود.

به طور مثال اگر فردی ۹۹ کبوتر را در مسابقه شرکت می‌دهد، بر روی بدن تمام ۹۹ کبوتر مهر مخصوص زده می‌شود. این مهر هویت کبوترهای مسابقه را مشخص می‌کند. چون ممکن است در حین مسابقه کبوتر غریبه‌ای هم همراه کبوترهای فرد شرکت‌کننده در مسابقه بر زمین بنشیند. بنابراین مهر صاحب کبوتر ابزاری برای تشخیص کبوترهای مسابقه‌ای است. زیرا ممکن است فرد کبوترباز چند کبوتر به تعداد کبوترهای خود اضافه کند یا دچار تخلف شود. طبق گفته‌های برخی کبوتربازان گیلانی در شرایط امروز با وجود برخی مراقبت‌ها گاه تخلفاتی در این زمینه انجام می‌شود.

گاه کبوتربازان فقط نام یا شماره تماس خود را در مهر می‌نویسند. در پاره‌ای موارد ممکن است کبوتربازی شغل یا پیشه خاصی داشته باشد. در این صورت از مهر مخصوص کار در مسابقات استفاده می‌کند. مثلاً «کارواش صباح»، «خیاطی علی مولر». اگر یکی از کبوتربازان قصد داشته باشد به یاد یکی از کبوتربازان در گذشته در مسابقه شرکت کند، در این صورت در مسابقه از مهر مخصوصی استفاده می‌کند، به طور مثال: «به یاد مرحوم حسین آذربین معروف به (صبا)»، «میلاذ جان روحت شاد». برخی از مهرها حاوی مضامین مذهبی و دینی هستند. به طور مثال «هو یا علی مدد» یا «بسم الله الرحمن الرحیم».

در بعضی مهرها متنی نوشته نشده و صرفاً عکس خاصی حک شده است. اما در بسیاری موارد کبوتربازان کلمات و عبارات یا اشعار جالبی در مهرهای خود حک می‌کنند. در کنار متن نوشته شده در مهرها، معمولاً تصویری از کبوتر نیز حک شده است.

پرواز، آسمان، عشق و کبوتر از پربسامدترین کلیدواژه‌ها در مهرهای کبوتربازان گیلانی است.

مذهب و کبوتر

در باور عامه گیلان پیوند ناگسستنی میان کبوتر و باورهای مذهبی وجود دارد. کبوتر در فرهنگ عامه گیلان از جایگاهی قدسی برخوردار است. از نگاه کبوتربازان، ائمه علیهم‌السلام صاحب کبوتر بوده‌اند. از طرف دیگر، همیشه نام کبوتر با مکان‌های مقدس شیعی مانند حرم‌های معصومین و بقاع متبرکه و اماکن شریفه پیوند یافته است. یکی از متداول‌ترین نذرهای مردم در حرم معصومین (ع) و سایر بقاع متبرکه، نذر گندم و غذای کبوتران حرم است. در رشت معمولاً مرقد «خواهر امام رشت» و «دانای علی» و «آقا سید عباس» و «آقا سید ابراهیم» از جمله مکان‌های مقدسی است که مردم در آنجا غذای کبوتر نذر می‌کنند.

گاهی مواقع کبوتر یا جوجه کبوتر هنگام پرواز گم می‌شوند و به لانه بر نمی‌گردند. از آنجا که کبوتربازان به کبوترها و جوجه کبوترهای خود به شدت علاقه دارند، برای برگشتن جوجه و کبوتر به لانه نذر می‌کنند. (زاهدی، ۱۳۹۹).

اگر فرد کبوتربازی بخواهد کبوتربازی را ترک کند یا نذری داشته باشد، کبوترها را در صحن بقاع متبرکه و امام‌زاده‌ها رها می‌کند. یکی از سنت‌های متداول میان کبوتربازان قدیمی این بود که اگر کسی می‌خواست کبوتربازی را رها کند، چند کبوتر را با خود به مشهد می‌برد و آنجا رها می‌کرد (همان). گاهی هم برخی کبوتربازان برای دور شدن بلا و به قول گیلانی‌ها «قضا بلا» نذر می‌کردند و کبوتر را در بقعه‌ها رها می‌کردند. وقتی فردی می‌خواست کبوترش را در این مکان‌های مقدس رها کند با رنگ قرمز یا سبز آن را نشانه‌دار می‌کرد. در این حالت اگر کبوتر در جای دیگری می‌نشست، کسی به آن کبوتر کاری نداشت. چون می‌دانست که این کبوتر نذری است و در اصطلاح به آن «کبوتر قبرستانی» گفته می‌شد.

بهر روز آذرین (۱۳۹۹) یکی از کبوتربازان نام‌آشنای رشت در این باره می‌گوید:
«هر کبوتربازی گاهی یکی دو تا کبوتر می‌آورد به یاد فلان کسی که فوت کرده رها می‌کند. یا می‌گوید من ۱۰ تا نذر کردم روی قبر فلان کس رها شود. در این مواقع همراه با کبوتربازان می‌روند سر مزار آن فرد و کبوترها را رها می‌کنند. کبوتر را رنگ هم می‌زنند تا مشخص باشد این مال نذری است و یک کبوترباز نذر کرده و آن‌ها را رها کرده است تا کسی کارش نداشته باشد و کبوتر را برای خودش نبرد. اگر کبوتر رها شده دوباره به خانه صاحب برگشت، کبوترباز آن را به زیارتگاهی می‌برد».

آقای هنردوست (۱۳۹۹) فروشنده غذا و وسایل مربوط به کبوتر در محله ساغریسازان می‌گوید پیرزنی را می‌شناسد که با نیت آزادی شوهرش، هر چند وقت یک بار از او دانه می‌خرد تا برای کبوترهای خواهر امام رشت بریزد. خواهر امام بقعه متبرکه‌ای است که گفته می‌شود مدفن خواهر امام رضا علیه‌السلام است و برای مردم گیلان بسیار مقدس است. این بقعه در نزدیکی محله ساغریسازان رشت قرار دارد. گاه پیش می‌آید که وقتی فردی از زندان آزاد می‌شود، به یمن آزادی وی چند کبوتر را در صحن خواهر امام رشت رها می‌کنند و پرواز می‌دهند. او همچنین می‌گوید برخی افراد چند ماه یک بار به نزد او می‌آیند. آنها نذر دارند و ارزن و گندم برای کبوترهای حرم یا سرگردان می‌خرند. او برای اینکه در این ثواب شریک باشد، گاه غذای کبوتر را به قیمت فاکتور به آن‌ها می‌فروشد.

در رشت از قدیم‌الایام به کبوترهای خاکستری‌رنگ سرگردان که بیشتر در بقعه‌ها و اماکن مقدس و در برخی بام‌ها یا فضاهای شهری به صورت دسته‌جمعی آشیان می‌گزینند و صاحبی ندارند «کبوتر خواهر امامی» یا «کبوتر اسد» گفته می‌شد. این نوع از کبوترها محترم‌ترین نوع کبوتر به شمار می‌روند. پژوهش محمد بشرا یکی از مردم‌شناسان شاخص حوزه فرهنگ گیلان نشان می‌دهد که به این کبوترها «سیا کوتر» هم گفته می‌شود. مردم گیلان شکار آن‌ها را گناه می‌دانند و معتقدند صیاد و شکارچی آن دچار گرفتاری و عقوبت خواهد شد (بشرا، ۱۳۸۰: ۱۶۰). در حال حاضر بعضی این کبوترها را با نام «سبز خطی» می‌شناسند. آقای زاهدی از کبوتربازان گیلانی می‌گوید به این دلیل به این کبوترها اسد گفته می‌شود که اسد مخفف آقا سید ابراهیم یا همان آقا سید است. این کبوترها در اماکن متبرکه‌ای مانند آقا سید ابراهیم، خواهر امام، دانای علی و آقا سید عباس رشت جمع می‌شوند.

در گیلان شروع مسابقه با صلوات همراه است. استفاده از صلوات و دود کردن اسپند رنگ و بوی مذهبی و خاصی به مسابقات کبوتر می‌بخشد. برخی حین شروع مسابقه اشعار یا اذکاری بر زبان جاری می‌کنند یا سوره‌ای از قرآن می‌خوانند. گاهی کبوتربازان، مسابقه را با ذکر حمد و سوره یا آیت‌الکرسی آغاز می‌کنند.

بهرروز آذربین که از کبوتربازان با سابقه رشت است، در این باره می‌گوید «هر سال به یاد پدر خدا/بیا مرزم حسین آذربین کبوتر هوا می‌کنم. دوستان هم می‌آیند خدا/بیا مرزی می‌کنند و صلواتی می‌فرستند... من هر موقع بخوام کبوتر ول کنم یک شعری هست کنار عکس پدرم آن را می‌خوانم».

علی رهپیمان (۱۳۹۹) که از قدیمی‌های این حرفه و از داوران شاخص گیلان است، در این باره می‌گوید هنگام شروع مسابقه معمولاً یک نفر می‌گفت «برای سلامتی خودتون و خانواده و صاحب کبوتر صلوات». او می‌گوید پیش از هر مسابقه‌ای، آیت‌الکرسی و چهار تا قُل را می‌خواند.

آیات سوره قدر (سوره ۹۷) که با آیه اِنَّا انزلناه فی لیله القدر شروع می‌شود و سوره کافرون (سوره ۱۰۹)، اخلاص (سوره ۱۱۲)، فلق (سوره ۱۱۳) و ناس (سوره ۱۱۴) در میان مردم به چهار قُل معروف‌اند. آیات این سوره‌ها و سوره‌های دیگر که به «آیات حفظ» شهرت دارند، برای حفظ سلامتی و دور کردن بلا و آفت و دفع چشم زخم در کتیبه‌ها و سردر ورودی برخی مکان‌ها هم استفاده می‌شود (بلوکباشی، ۱۳۸۷: ۳۷۶). آقای رهپیمان همچنین می‌گوید همسرش در مسابقات به نیت پدر مرحومش به مهمانان غذا می‌دهد و از آنان پذیرایی می‌کند.

عباس علیزاده (۱۳۹۹) از دیگر کبوترداران گیلانی می‌گوید بعضی کبوتربازان در آغاز مسابقه به خدا توکل می‌کردند و می‌گفتند «الهی به امید تو». او خود نیز از جمله کبوتربازانی بوده است که پیش از شروع مسابقه اذکاری را می‌خواند. وی در رابطه با تجربه خود در این زمینه می‌گوید: «صبح وقتی می‌خواستم کبوتر هوا کنم، اول ایاک نعبد و ایاک نستعین را می‌خواندم. برای دوستم که فوت کرده بود صلوات می‌فرستادم و بعد هوا می‌کردم».

نشانه‌های مذهب و اعتقادات مذهبی را در برخی اصطلاحات و مفاهیم به‌کاررفته در میان کبوتربازان می‌توان دید. گاه برخی اصطلاحات مذهبی و فقهی در فرهنگ کبوتربازی استفاده می‌شود. به طور مثال شروع مسابقات ساعت ۶ صبح است. کبوتربازان اصطلاح «۶ صبح شرعی» را در مورد زمان شروع مسابقه استفاده می‌کنند. اساساً عنصر زمان در مسابقات با کلیدواژه «شرعی» همراه است.

«فتوا» کلیدواژه دیگری است که در مسابقات کبوتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. اگر داوران در قضاوت دچار اختلاف نظر شوند و به جمع‌بندی مشخصی نرسند، در این صورت یکی از بزرگان و ریش‌سفیدان و افراد مورد اعتماد کبوتربازان باید «فتوا» دهد تا نتیجه مسابقه مشخص شود.

یکی از مهمترین و ظریف‌ترین کارها در حوزه کبوترداری تلاش برای پرورش جوجه کبوتر و فرایند جوجه‌کشی و گذاشتن تخم خوب در زیر کبوتر است. در عرف کبوتربازان این اعتقاد همواره وجود داشته است که اگر فرایند جوجه‌کشی در ماه محرم و صفر انجام شود و تخم‌ها در این ماه در زیر کبوتر گذاشته شود یا جوجه به عمل نمی‌آید یا اگر بیاید، ثمری برای صاحب آن نخواهد داشت (زاهدی، ۱۴۰۰).

آیین‌ها و سنت‌ها

کبوتر همواره در آیین‌ها و سنت‌های مردم گیلان حضور دارد و مورد استفاده قرار می‌گیرد. در غم‌ها و شادی‌ها، در سوگواری و عزا و ماتم یا در جشن شادی و عروسی. گاه در برخی مجالس تعزیه از کبوترهای آغشته به رنگ قرمز و گاهی سبز استفاده می‌شود. در برخی دسته‌جات و محافل آیینی به ویژه در تاسوعا و عاشورای امام حسین علیه‌السلام بر روی گهواره نمادین حضرت علی اصغر علیه‌السلام یا کجاوه چند کبوتر گذاشته می‌شود. معمولاً این کبوترها سفیدرنگ و آغشته به رنگ قرمز هستند. هنوز هم در برخی شهرها و محلات گیلان این سنت‌ها اجرا می‌شود.

در گیلان گاهی وقتی یکی از کبوتربازها از دنیا می‌رفت، دوستان کبوتربازش به صورت نمادین تعدادی کبوتر بر روی قبرش رها می‌کردند. در برخی مواقع وقتی جوانی فوت می‌کرد، چند کبوتر سفید و آغشته به رنگ قرمز را بر روی تابوت می‌گذاشتند. گاه کبوتربازی وصیت می‌کرد که از دو تا کبوترهایش عکس بگیرند و بر روی قبرش بگذارند.

مراسم «جشن پرواز» با هدف یادبود کبوتربازان قدیمی و درگذشته یکی از سنت‌های معمول میان کبوتربازان است. در این مراسم کبوتربازان گرد هم در یک جا جمع می‌شوند و دیداری تازه می‌کنند و تعدادی کبوتر را به پرواز در می‌آوردند.

یکی دیگر از جاهایی که از کبوتر استفاده می‌شود، محافل شادی و عقد و عروسی است. در گیلان در بعضی مواقع در سفره عقد و عروسی کبوترها را می‌آورند و هنگامی که عروس و

داماد قصد بریدن کیک عروسی را دارند، کبوترها را رها می‌کنند تا به پرواز در بیایند. در عروسی‌ها معمولاً کبوترها را تزئین هم می‌کنند. آقای هنردوست (۱۳۹۹) که در محله ساغریسازان مغازه کبوتر دارد، در این رابطه می‌گوید:

«در عروسی‌ها برای عروس و داماد کبوتر سفید می‌آورند. نیت می‌کنند و فردی کبوترها را در جلوی صورت آن‌ها می‌گرفت و بعد پرواز می‌دادند. این سنت هنوز هم هست و در تالارهای امروزی اجرا می‌شود. قفس را تزئین می‌کنند، روبان می‌زنند. من خودم نوک کبوتر ماده و ناخنش را لاک زدم برای عروسی فرستادم».

قاسم وحید از پیشکسوتان کبوتربازی گیلان می‌گوید گاهی هم در جشن تولد بچه‌ها کبوترها را پرواز می‌دهند. وقتی کسی از زندان آزاد می‌شد، به یمن آزادی او کبوتر رها می‌کردند. گاهی دو رفیق برای محکم شدن پیمان دوستی و رفاقت به همدیگر کبوتر هدیه می‌دهند. اگر خاطر کسی برای کبوترباز خیلی عزیز باشد، گاهی تعداد چند هزار کبوتر را در ضمن دعوت از آن فرد در مهمانی به یکباره رها می‌کند. بهروز آذربین می‌گوید وقتی دو رفیق قدیمی قصد آشتی داشته باشند، به همدیگر کبوتر هدیه می‌کنند.

از جمله سنت‌های زیبایی که گاه در میان برخی کبوتربازان متداول است، فعالیت‌های خیرخواهانه جمعی در قالب گلریزان یا کمک به سیل‌زدگان و کمک به افراد بی‌بضاعت به صورت خرید وسایل و لوازم ضروری و خانگی است.

دورهمی جمعی از کبوتربازان فومن به منظور جمع‌آوری مبالغی برای صندوق

کمک به نیازمندان ۷ آذر ۹۸

در برخی از مسابقات و گرو کبوتر، کبوتربازان مبلغ جایزه را صرف امور خیر و فعالیت‌های عام‌المنفعه می‌کنند. خرید بسته‌های معیشتی برای طبقات محروم، خرید تلویزیون، خرید یخچال، تهیه غذا برای خانه سالمندان و معلولان رشت از جمله سنت‌ها و فعالیت‌های خیرخوانه‌ای است که گاه برخی کبوتربازان و عشق‌بازان گیلانی انجام می‌دهند.

نتیجه‌گیری

کبوتر از جمله عناصر جدایی‌ناپذیر زندگی انسانی در اکثر جوامع انسانی بوده است. انسان‌ها همواره در طول تاریخ تلاش کردند از کبوتر برای تأمین برخی از نیازهای زیستی و اقتصادی استفاده کنند و از این طریق جلوه و رنگ خاصی به حیات اجتماعی خود ببخشند. در فرهنگ و تمدن ایران نیز کبوتر همواره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. در این مقاله تلاش شد ضمن مطالعه تاریخی و چگونگی نقش و جایگاه کبوتر در زندگی اجتماعی ایرانیان، فرهنگ کبوتربازی در گیلان مورد بررسی قرار گیرد.

در گذشته شاهزادگان و افراد متمول با کبوتر محشور بودند و اساساً کبوتربازی سرگرمی پرهزینه‌ای به حساب می‌آمد. اما بیشتر کسانی که امروزه با کبوتر محشور هستند، از اقشار فرودست جامعه هستند. رمز و راز وابستگی و تعلق خاطر این قشر به کبوتر و کبوتربازی کاملاً مشخص نیست، اما شاید بتوان گفت کبوتربازی نوعی تمرین امیدواری به زندگی به ویژه در این قبیل از گروه‌های اجتماعی است.

کبوتربازی یکی از تجربیات و سرگرمی‌های جالبی است که برخی از گروه‌های اجتماعی به آن اشتیاق فراوان دارند. کبوتربازان از نگاه به کبوتر لذت می‌برند و با دوختن چشم به کبوترها احساس آرامش می‌کنند. آنان عاشق این کار هستند و از مشاهده کبوتر و پروازش لذت می‌برند، لذتی که چندان قابل وصف نیست. شاید به همین دلیل کبوتربازان را «عشق‌باز» می‌خوانند.

بررسی فرهنگ کبوتربازی در گیلان بیانگر آن است که با وجود تغییر سبک زندگی در عصر جدید و تحول در شیوه معماری خانه‌ها، کبوتربازی همچنان به عنوان یکی از تفریحات و سرگرمی‌های بخش جالب توجهی از گروه‌های اجتماعی به شمار می‌رود. مسابقات کبوتر یا گرو از جذاب‌ترین سنت‌ها و فعالیت‌های کبوتربازان است که سالانه یک بار برگزار می‌شود و از حساسیت و جذابیت خاصی در میان کبوتربازان گیلانی برخوردار است. این مطالعه مردم‌شناسانه نشان می‌دهد کبوتربازی به مثابه یک میراث سنتی همچنان به حیات خود ادامه داده است و روز به روز بر جذابیت و پیچیدگی‌ها آن افزوده می‌شود.

منابع

- آخرتی. علی (۱۳۹۱). کبوتربازی، گرو و تحلیل مناسبات کبوتربازها. نامه انسانشناسی. ۱۰(۱۷): ۱۵-۴۲
- انصاری. عاطفه، پدرام، بهنام، طالبیان. محمدحسن (۱۳۹۷). نقش کبوترخانه در برقراری ارتباط انسان با طبیعت در کشتزارهای حاشیه شهر اصفهان. دانش‌های بومی ایران. ۱۳۷: ۹-۱۹۸
- بشرا. محمد (۱۳۸۰). افسانه‌ها باورداشت‌های مردم‌شناختی جانوران و گیاهان در گیلان. پرندگان گیلان: انتشارات دهرسرا
- بلوکباشی. علی (۱۳۸۷). در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگ‌های دیگر نگرستن، سی گفتار درباره فرهنگ. تهران: گل‌آذین
- دوستعلی‌خان معیرالممالک (۱۳۹۰). رجال عصر ناصری. تهران: تاریخ ایران
- دهخدا. علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران
- دیگار. ژان پیر (۱۳۸۵). مردم‌شناسی انسان و حیوانات اهلی، انسان کدام حیوانات را چرا چگونه کی و کجا اهلی کرد. ترجمه اصغر کریمی. تهران: افکار، پژوهشکده مردم‌شناسی
- علیزاده. عباس (۱۳۸۵). لوح صوتی «منظومه عشقبازان»، سروده‌هایی به زبان گیلکی درباره کبوتربازی در رشت. آرشیو شخصی عباس علیزاده
- متز. آدام (۱۳۹۳). تمدن اسلام در قرن چهارم (رنسانس اسلامی). ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو. تهران: امیرکبیر
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای ملی. قانون تشدید مجازات کبوترپرانی. مصوب ۱۵ خرداد ۱۳۵۱
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی. جلسه ۱۶۵. هشتم آذر ۱۳۲۴
- جلسه ۴۲. سوم اسفند ۱۳۵۰
- معین. محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی. جلد ۳. تهران: امیرکبیر
- مفخم پایان. لطف‌الله (۱۳۳۹). فرهنگ آبادی‌های ایران، شامل نام‌ها و موقعیت جغرافیایی شهرها و دیه‌های کشور. تهران: امیرکبیر
- میرزایی. سیدآیت‌الله (۱۳۸۶). مقایسه برخی ویژگی‌ها و کارکردهای کبوترخانه‌های ایران و انگلستان. فصلنامه علوم اجتماعی. ۱۰۹: ۳۷-۱۳۹
- Day, Jon (۲۰۱۹). **Homing: On Pigeons, Dwellings and Why We Return**. Hachette UK
- Hansell, J. (1998). **The Pigeon in History: Or, the Doves Tale**. Millstream press

منابع شفاهی

- آذربین (۱۳۹۹). محله پیرسرای رشت.
پورعباس (۱۴۰۰). ایستگاه انزلی.
تقوی (۱۳۹۹). فومن.
جهانگیر (۱۳۹۹). محله ساغریسازان رشت.
خوش‌اندام (۱۳۹۹). محله ساغریسازان.
رهیما (۱۳۹۹). محله یخساز رشت.
زاهدی (۱۳۹۹ / ۱۴۰۰). محله ساغریسازان.
شاهین (۱۳۹۹). محله ساغریسازان رشت.
صادقی (۱۳۹۹). روستای بیج.
صداقتی (۱۳۹۹). محله ساغریسازان.
صفتی (۱۳۹۹). صومعه سرا.
صفرپور (۱۴۰۰). جاده لاهیجان.
صفری (۱۳۹۹). روستای بجا‌ربنه.
صفوی (۱۳۹۹). روستای بیج.
صبحه‌گر (۱۴۰۰). جاده پیربازار.
علیزاده (۱۳۹۹). رشت.
غدیری (۱۳۹۹). باغ پرندگان رشت.
فنون (۱۳۹۹). محله ساغریسازان رشت.
قانع (۱۳۹۹). محله ساغریسازان.
قنبری (۱۴۰۰). رودسر.
کریم‌پور (۱۳۹۹). محله پیرسرای رشت.
ماهرو (۱۳۹۹). باغ پرندگان رشت.
مسعودی (۱۳۹۹). محله ساغریسازان.
میرقشینی (۱۴۰۰). ایستگاه انزلی.
وحید (۱۳۹۹). محله دانای علی رشت.
همتی، امید (۱۳۹۹). محله توشیبا رشت.
هندوست، رضا (۱۳۹۹). محله ساغریسازان رشت.
یزدانی، عیسی (۱۳۹۹). فومن.